

"עתיד פלסטינה חייב להתבסס כמדינה דו־לאומית".
מי הדובר? הלורד בלפור, הרצל או זאב ז'בוטינסקי?

אריה דובנוב ואיתמר בן־עמי עמוד 52

האם מנהיגי הציונות שאפו בכלל להקים מדינה יהודית?

אריה דובנוב ואיתמר בן־עמי

גמלים ליד תחנת רדינג, 1946. מדינת ישראל שייכת פחות לציונות ויותר לנסיכות צלום: זולטן קמגר / לעמ

שלמרכה הצער נכתב באנגלית וטרם תורגם – מבקש לערער על הנראטיב השגור העיסוק המשותף מעיד גם על האופן שבו הספרות האקדמית מתמודדת עם המבוכה ותחושת חוסר האונים הפוליטית של השנים האחרונות: לאחר הכישלון לאזן את משקל היתר שהוענק ל"יהודיותה" של מדינת ישראל, באמצעות פנייה לערכים דמוקרטיים ואוניברסליים, מופנה כעת המאמץ לאילוף דגם ה"מדינה" עצמו. כתיבת ההיסטוריה, אובייקטיבית ככל שתהיה, נעשית תמיד בהקשר חברתי ופוליטי מסוים.

ספרו של ההיסטוריון דימיטרי שומסקי מ-2018, "Beyond the Nation-State: The Zionist Political Imagination from Pinsker to Ben-Gurion" (אל מעבר למדינת הלאום: הדמיון הפוליטי הציוני מפנסקר ועד בן־גוריון), מציג תזה פרובוקטיבית, שלפיה ראשי הציונות כלל לא שאפו למדינת לאום יהודית. מדינת הלאום היא דגם שבו רוב לאומי שואף לדומיננטיות במדינה הכוללת מיעוט לאומי; דגם זה, טוען שומסקי, כלל לא היה מושא תשוקתם של אבות הציונות. כל מנהיגי הציונות, ללא יוצא מן הכלל, היו נתינים או אזרחים באימפריות רב לאומיות. לא רק שהם מעולם לא התנסו במדינת לאום, אלא גם תפסו את עצמם ככני מיעוט לאומי הוקוקים להגנה מפני שלטון הרוב הלאומי. לא רעיון המדינה הריבונית והריבונית כוונת הוא שמשך את לבם, אלא דווקא טיעונים בזכות ריסונה של הריבוניות, ושאיפה למתן אוטונומיה לקבוצות לאומיות שונות.

המהלך של שומסקי, שעמד בראש מרכזו צריק לחקר הציונות באוניברסיטה העברית

●●● "מבחינה משפטית, עתידה של פלסטינה חייב יהיה להתבסס כמדינה דו־לאומית... כל מדינה שבה יש מיעוט לאומי, ולו הקטן ביותר, תהיה חייבת – לפי אמונתי העמוקה ביותר – להתאים את המערכת המשפטית שלה לעובדה זו ולהפוך למדינת דו, תלת או מרובעת־לאומים". מילים אלה לא נכתבו בידי ערבי־ישראלי בתורו בה לחוק הלאום, אלא בידי מנהיג התנועה הריבונית וויזיוניסטית, זאב ז'בוטינסקי, ב-1926. הן יפתיעו את משנני הנראטיב השגור אודות הציונות, שלי פיו מטרת התנועה הציונית היתה לבנות מדינת לאום יהודית. ז'בוטינסקי היה כמובן מהמתמכים העקביים ביותר בהקמת מדינה, אך עיון בשורה של ספרים אקדמיים שפורסמו בשנתיים האחרונות מוכיל למסקנה מפתיעה: הוא בהחלט לא תיכנן שהישות הזאת תהיה "מדינה יהודית".

האם ניתן לקבוע כי נולד טרנד אקדמי חדש? מושא המחקר "מדינת היהודים" אמנם מעולם לא איבד את מעמדו כנושא פופולרי, אולם מאפיין בולט של הספרות המחקרית בשנים האחרונות הוא העברת מרכז הכובד מן הניסיון לברר את הפן היהודי של מדינת ישראל, לדיון ביקורתי והיסטורי רי הבוהן מחדש את שורשיו של "רעיון המדינה" במחשבה הציונית. במילים אחרות, מאמצים של החוקרים מוקדש בראש ובראשונה לפענוח היחס בין הציונות לתצורה הפוליטית המיוחדת ששמה "מדינה". ומה הכוונה במילה מדינה? באיזה מובן יהיה מדויק לטעון שמנהיגי התנועה הציונית שאפו להקמת מדינה, ולאיזה סוג?

תולדות הציונות, לפחות על פי הנראטיב ההיסטורי הרווח, הן תולדות "המדינה שבדרך" או "המאבק למדינה". פרץ הספרות האחרון –

כותבים ציונים רבים כלל לא שאפו להקמת מדינה ריבונית. הוא מזכיר כי בתקופת היישוב הונחו על השולחן הצעות פוליטיות שונות, סביבות יותר או פחות, כמו למשל הקמת דומיניון יהודי־בריטי תחת הוד מלכותה – רעיון שבן־גוריון ריון בהחלט גילה בו עניין וז'בוטינסקי אימץ בהתלהבות; רווחו גם הצעות בדבר הסדרים פד־רטיביים או דו־לאומיים. המושג "מדינה" היה מרכזי דווקא בתנועה הטריטוריאליסטית, שנתן פסת לרוב כאנטי־ציונית, שכן מנהיגיה פעלו במרץ ליישב את היהודים במקומות שונים ברחבי העולם, ולא דווקא בציון.

העניין המחודש של היסטוריונים בתנועה הטריטוריאליסטית לא מנותק מהחיפוש של סופרים דוגמת אשכול נבו ("נוילנד") או מייקל שייבון ("איגוד השוטרים היידיים"), הפונים אל ספרות הפנטזיה כדי לדמיין מדינה יהודית שונה וטובה יותר בעוד שהספרות פונה לחיפוש חלופה מדור־מיינת, ההיסטוריונים מזכירים כי התנועה הטריטוריאליסטית והציונות היו למעשה בעלות מקור

וכותב תדיר בעמודי הדעות של "הארץ", הוא בעל השלכות מרחיקות לכת. לרוב מיוחסת ההתנגדות למדינת לאום לדמויות "צמחוניות" עם נטייה לפציפיזם, דוגמת אנשי אגודת "ברית שלום" ויורשיהם. אולם שומסקי טוען כי הרתיחה שאלה גילו ממדינת הלאום היתה למעשה שכיחה הרבה יותר; היא עמדה במרכז עולמם של מרבית המנהיגים הציונים, ובהם הרצל, אחד העם, ז'בוטינסקי ואף בן־גוריון. לטענתו, ההנהגה הציונית דימינה את המרחב הלאומי היהודי כספירה "אוטונומית" מהמדינה. המדינה הציונית העתידית תוארה כהסדר שונה בתכלית ממדינת הלאום הריבונית: הלאום היהודי יגשים את תרבותו בנפרד – לצד הלאום הערבי – בעוד שהמדינה עצמה תהיה ניטרלית.

מגמה דומה ממשיך מיכאל ברנר, היסטוריון יהודי־גרמני המחלק את זמנו בין מינכן לווינה גטון, בספרו מ-2018, "In Search of Israel: The History of an Idea" (החיפוש אחר יש־ראל: היסטוריה של רעיון). ברנר מדגים כיצד

הקלפים. ייתכן, אפוא, שמושג מדינת הלאום הוכיח נס לשימוש בעיקר בגלל הבריטים: היתה זו ועידת פיל (1937) שהציגה לראשונה את אפשרות הקמת תה של מדינה יהודית, כשהמליצה על חלוקת הארץ לשתי מדינות. מדינת ישראל, במילים אחרות, שייכת פחות לציונות ויותר לדמיון הבריטי.

אך מהי בדיוק המדינה היהודית? באיזה מובן הקמתה של מדינת לאום יהודית – אותו פתרון לא מושלם – השפיעה על הזהות היהודית? ספרו מ-2017 של החוקר יעקב ידגר, "Sovereign Jews: Israel, Zionism, and Judaism" (יהודים ריבוניים: ישראל, ציונות ויהדות) טוען כי מדינת ישראל מייצגת את עלייתו של טיפוס חדש, "היהודי המדיני". בזמן שהיהודי המסורתי נדרש לצקת תוכן ממשי לחייו היהודיים, ידגר – ישראלי המלמד באוניברסיטת אוקספורד – טוען כי היהודי המדיני מטיל על מנגנון המדינה את האחריות להיות יהודית בשמו. ידגר מכטל מכל וכל את טרוניותיהם המקובלות של הישראליים בדבר "כפייה דתית", ולדעתו מדובר בחלוקת עבודה נוחה ליהודי המדיני, שנחסך ממנו הצורך להגדיר או לבטא את יהדותו כל זמן שהוא מבטא נאמנות לערכי מדינת הלאום היהודית. הויג'ו הפוליטי של יאיר לפיד בנושא דת ומדינה מדגים יפה את טיעון זה.

ידגר מנסה לנסח את התיאולוגיה של היהודי המדיני ומוצא את מייצגיה הבולטים בדמותם של א.ב. יהושע ושלמה אבינרי. יהושע, שעורר לא אחת את תרעומתם של יהודי התפוצות כשהגדירם כ"יהודים חלקיים" משום שאינם מתגוררים בארץ, ידוע בזכות קריאותיו לזהות בין מדינת ישראל לבין היהדות בכלל. אבינרי, בר סמכא בחקר הציונות, מגדיר גם הוא את ליבת הציונות כשאיפה להקמת מדינה. ידגר טוען כי תפיסה חילונית זו היא בעצם תמונת ראי לתמונה הטוטאלית הדתית-לאומית ומשיחית לא פחות ממנה: בעוד הציונות הדתית לאומית מטעם עימה את הדגש על הצד "יהודית" בצירוף "מדינה יהודית" ורואה בו מזוהר לבעיות היהודים, מייחלת הציונות המדינית לאותם דברים באמצעות דגש על צד ה"מדינה" במשוואה.

האם הידיעה שהציונות לא שאפה ל"מדינה יהודית", וכי הוגיה נטו להתייחס בחיוב לרעיונות אוטונומיים אלטרנטיביים, היא ידיעה חשובה אחרי שמדינה כזו כבר הוקמה? תשובה מפתיעה לכך אפשר למצוא בספרו של סת' אנוסקה מ-2018, "Preventing Palestine: A Political History from Camp David to Oslo" (מניעת פלסטין: היסטוריה פוליטית מקמפ דייוויד לאוסלו). אנוסקה הוא חוקר יהודי-אמריקאי המלמד בלונדון, שגדל בבית מסורתי ולמד בעבר בשיבת הר עציון. ספרו עוקב בדקדקנות אחר הלוגיקה שהנחתה את ממשלות ישראל במשא ומתן עם העולם הערבי, מאז 1978 ועד לרצח רבין. ישראל, לטענתו, שאפה באופן עקבי לכבוד את השאלה הפלסטינית מן הסכסוך עם מדינות ערב השכנות, שכולן חתרו להשגת הסכמים נפרדים. הסכמי השלום עם מצרים הכינו את התשתית למדיניות של "מניעת ריבונות", שכן ישראל התחייבה להעניק לפלסטינים אוטונומיה בלבד, להבדיל מעצמאות מלאה.

ישראל העדיפה את מודל האוטונומיה הפלסטינית, שכן נוסחה זו איפשרה לה לשמור על שליטה ישראלית בשטחים שנכבשו ב-1967,

בתקופת היישוב עלתה הצעה להקים ישות מדינית יהודית בחסות בריטית – רעיון שבן-גוריון גילה בו עניין ז'בוטינסקי אימץ בהתלהבות. גם ממשלת הולנד העניקה ליהודים ב-1947 שטח אוטונומי בסורינאם, יוזמה שנזנחה רק אחרי הקמת מדינת ישראל

עיונות טריטוריאליים. חלומותיהם של הוגי הלאומיות היהודית היו אפוא נועזים הרבה יותר מהמדינה הממשית והחיוורת שקמה לבסוף, היא מדינת ישראל. מה השתבש? ואם ההוגים הציונים היו מאוחדים בדעתם שהוא גרוע, מדוע דווקא דגם מדינת הלאום הוא שנבחר? תשובתם של שומסקי וברנר ברורה וחדה: ראשית, המרד הערבי הגדול של 1936-1939 הבהיר למנהיגים ציונים רבים, ובראשם ז'בוטינסקי ובן-גוריון, כי מדינה דו-לאומית אינה בת-קיום. שנית, שואת יהודי אירופה טרפה את

נביעה משותף. אין זה מקרה שהרצל שאף ליישב את היהודים באוגנדה, ורעיונותיו הידהדו אצל אישים כאליעזר בן-יהודה ואפילו אלכסנדר דב' לין, מחבר יצירת המופת "ברלין, אלכסנדרופ לאץ". חלק מהיוזמות שקידמו הטריטוריאליסטים זכו אפילו להצלחה דיפלומטית: הפרלמנט של סורינאם וממשלת הולנד החליטו ב-1947 להעניק ליהודים שטח להקמת מדינה עצמאית בשטחה של המושבה הדרום-אמריקאית – ומשכו את ההצעה רק אחרי הקמת מדינת ישראל. גם בניצוח נתניהו, אביו של ראש הממשלה, גילה עניין בר-

מבלי לפגוע באינטרסים הביטחוניים שלה, ותוך נטרול הדיון ב'זויתור על שטחי ארץ ישראל'. אנזיסקה מזהה תבנית דומה בעמדת ישראל גם לאחר האינתיפאדה הראשונה ובתקופת אוסלו. בנובמבר 1988, כאשר הנהגת אש"ף הכריזה על עצמאות פלסטינית, היא כללה בה התייחסות מפורשת להחלטת החלוקה ההיסטורית של הארץ מ-1947. בעוד שהפלסטינים שאפו לריכז נות ולעצמאות מדינית מלאה – לצד ובמקביל לריבונות היהודית – הקמתה של הרשות הפלסטינית הציעה מודל של ממשל עצמי מוגבל בלבד. אינטלקטואלים פלסטינים בולטים כאדוארד סעיה, מבקר נחרץ של הסכמי אוסלו, או המשורר מחמוד דרוויש, שחיבר את הכרזת העצמאות הפלסטינית אך התפטר במחאה מהוועד הפועל של אש"ף, ראו ברשות מסגרת מדולדלת של ממשל עצמי מוגבל, שסייעה להעלות לשלטון את יאסר ערפאת במחיר טרפוד השאיפה לריבונות מלאה.

רעיונות בדבר אוטונומיה פלסטינית ממשיכים להדהד גם בימינו. אין הבדל גדול בין רצונו של נפתלי בנט מימין להסתפק ב'אוטונומיה פלסטינית על סטראוידים', ושאיפתו של יצחק הרצוג משמאל לשמור על חופש פעולה לצה"ל בשטחים; ובין שתי ההצעות הללו, חרף ההבדלים האידיאולוגיים ביניהן, לבין 'עסקת המאה' של דונלד טראמפ, הצפויה לקרוא לכינון ישות פלסטינית מוגבלת. המכונה המשותף ביניהן הוא הישענות על היסטוריה ארוכה של התנגדות ישראלית למדינת לאום פלסטינית וחיפוש אלטרנטיבות.

בנקודה זו, נוסחאות האוטונומיה שמציג אנוכי סקה משלימות למעשה את המעגל שפתח שומס קי. קריאת ספריהם זה לצד זה עשויה להבהיר מדוע מנחם בגין, מעריצו של ז'בוטינסקי שהפך למפקד אצ"ל ולמנהיג הליכוד, היה מוכן לקבל את הנוסחה שלפיה לעם הפלסטיני הזכות לנהל את ענייניו באופן אוטונומי, כל זמן שהקמתה של מדינת-לאום פלסטינית אינה עומדת על הפרק.

האם ארבעה עשורים של מדיניות ישראלית למניעת ריבונות פלסטינית מלאה מעוגנים, עד כמה שיישמע הדבר פרדוקסלי, ברתיעה ציונית מודחקת מרעיון המדינה? נדמה שהספרות האקדמית החדשה מאששת את הטענה שלפיה הציונות, כתנועה פוליטית ותרבותית, ביקשה "להלאים" את העם היהודי, כלומר לאפשר ליהודים לדמיין את עתידם הקולקטיבי כאומה, כישות לאומית, וזאת דווקא מתוך רתיעה ממודל מדינת הלאום. במעבר חד מן ההיסטוריה ריה אל ההווה, ניתן לומר שההתנגדות ה'ציונית' למודל מדינת הלאום מקבלת את ביטוייה באמצעות מניעת מדינת הלאום הפלסטינית; ישראל של 2019 מצפה מהפלסטינים להסתפק ב'אוטונומיה' ומהמהמת, בינה לבינה, שאולי לא מדובר ברעיון כל כך גורא. מעניין מה היה אומר ז'בוטינסקי לו גילה שכעת דווקא הפלסטינים, בעל כורחם, הם נושאי הדגל של המסורת הארוכה של ההסתייגות ממודל מדינת הלאום בפלסטינה. אולי בשלה השעה לדרישה פלסטינית דומה להגבלת הריבונות היהודית.

פרופ' אריה דובנוב הוא ראש הקתדרה ללימודי ישראל בחוג להיסטוריה באוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון. איתמר בן-עמי הוא דוקטורנט למדע המדינה באוניברסיטה העברית ועמית בתוכנית Posen Society of Fellows.